

РОЗДІЛ 5

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 338.242.4

Нікішин Є. В.

Університет економіки та права «КРОК»

ЗАСТОСУВАННЯ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В СИСТЕМІ ПРОДОВОЛЬЧОЇ БЕЗПЕКИ РЕГІОНУ

У статті дані основи побудови продовольчої безпеки України з урахуванням досвіду країн Європейського Союзу. Показані пріоритетні напрями формування системи продовольчої безпеки та визначено контрольовані показники. Розглянута територіальна модель розвитку регіонів на основі теорії неоендегенного розвитку.

Ключові слова: продовольча безпека регіону, розвиток регіонів, аграрний протекціонізм.

Постановка проблеми. Сучасна державна регіональна політика недостатньо уваги приділяє сталому розвитку регіонів. Неоднорідність окремих районів зберігається і посилюється, створюючи загрозу продовольчій безпеці і стаючи чинником соціальної нестабільності. Подолання нерівномірності розвитку можливо в рамках прийнятої в політичних інститутах ЄС концепції розвитку регіону шляхом використання його наявних ресурсів та інтеграції всіх їх компонентів на основі теорії неоендегенного розвитку сільської місцевості.

Особливе значення забезпечення продовольчої безпеки набуває в рамках інтеграції України в ЄС. Контролю системи продовольчої безпеки в ЄС приділяється досить велика увага, а на його забезпечення виділяються значні ресурси: економічні, виробничі, нормативно-юридичні і т.п. Система продовольчої безпеки в ЄС характеризується високим ступенем ефективності і забезпечує стійкість внутрішніх ринків виробництва і споживання продуктів харчування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формуванням наукової теорії виробництва і споживання продовольства, а також питаннями безпеки та контролю цих процесів присвячені праці класиків теорії, методології та практики регулювання продовольчої безпеки; розробників економічних теорій організації та управління продовольчого забезпечення держави та її регіонів, серед яких варто виділити: Г. Балабанова, Л. Дейнеко, П. Саблука, А. Шамина, серед зарубіжних вчених: В.С. Балабанова, Ф. Кене, П. Линдерт, Ф. Мантіно, А. Маршалла. Питання інтеграції України в умовах трансформації економічних систем знайшли відображення у працях вітчизняних учених Б. Губського, Д. Лук'яненка, Ю. Пахомова, В.Г. Ткаченко.

В основу теоретичних підходів до розвитку сільської місцевості у країнах Європейського Союзу покладена територіальна модель розвитку регіонів, розроблена з урахуванням теорії про неоендегенний розвиток сільської місцевості, тобто стимулювання використання потенціалу внутрішніх і зовнішніх факторів для розвитку та інтеграції всіх їх компонентів [1, с. 15].

Відсутність раціональної протекціоністської регіональної політики контролю виробництва та споживання продовольства в Україні, недоліки адміністративного та митного регулювання політики продовольчої безпеки державою призвели до неконтрольованого і незбалансованого виробництва та імпорту продовольства, зростанню не-

легального імпорту, що завдають великої шкоди виробникам сільськогосподарської продукції та продовольства, якості життя і здоров'ю споживачів. Недостатнє вивчення досвіду передових країн у цій галузі та його наукового узагальнення з метою впровадження на регіональному рівні підтверджують актуальність теми статті.

Не вирішені раніше частини загальної проблеми. Дослідження системи забезпечення продовольчої безпеки в країнах Європейського Союзу є актуальною і маловивченою в Україні науково-методологічною та організаційною проблемою, яка полягає у використанні передового досвіду для управління продовольчою безпекою регіону в сучасній Україні, виявлення основних аспектів і побудови системи їх контролю.

Формулювання цілей статті. Мета наукової статті полягає у вивченні досвіду країн ЄС по забезпеченню продовольчої безпеки та шляхів застосування концептуальних положень європейської теорії та практики управління на регіональному рівні в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах інтеграційних процесів економік України та ЄС комплексний розвиток АПК необхідно супроводжувати створенням системи контролю продовольчої безпеки України. Зважаючи на складність і значущість витрат розробки та впровадження системи на державному рівні, необхідно проводити створення та апробацію її на рівні регіону з подальшим впровадженням досвіду по Україні.

Продовольча безпека регіону – це такий стан взаємопов'язаних систем виробництва, зберігання і розподілу основних продуктів харчування, який, при врахуванні особливостей використання природних ресурсів та продуктивних сил регіону, у своїй сукупності здатен протягом циклів відтворення сільськогосподарської продукції, незалежно від виникаючих внутрішніх і зовнішніх загроз та соціально-економічного стану, забезпечувати економічну стійкість систем та стабільність їх розвитку, відносну економічну автономність, достатній рівень споживання життєво важливих безпечних та якісних продуктів харчування, який гарантує потреби здорового та активного життя, відповідає рекомендованим медичним збалансованим нормативам раціону і обсягу споживання за умови фізичної та економічної доступності продовольства всім верствам населення [2, с. 52]. У рамках цього визначення розглянемо заходи, які забезпечують продовольчу безпеку ЄС та можливість їх застосування.

Фізична доступність основних продуктів харчування в регіоні полягає в стабільному виробництві продовольчих товарів та в оптимальному обсязі споживання продовольства при наявності асортименту та обсягу продуктів харчування в регіоні, при повному задоволенні потреб населення. Економічна доступність це відповідність цін на основні продукти харчування рівню платоспроможності всіх груп населення.

Якість і безпека продуктів харчування передбачає відсутність небезпечних для здоров'я речовин. Дешево продольство, вироблене індустріальним способом із застосуванням добавок і гормонів, і споживаного, насамперед, найбільшій населенням, призводить до зростання захворювань шлунково-кишкового тракту та раку. Через збільшення споживання тваринних жирів, продукції низької якості зростає число серцево-судинних, хронічних та алергічних захворювань [3]. Однак компанії-монополісти у сфері виробництва продовольства просувають продукцію, яка загрожує здоров'ю споживачів. Особливе місце у виробництві продовольчої продукції займають генетично модифіковані продукти (ГМП), виготовлені із сировини, генетичний код якого був змінений з метою збільшення врожайності та підвищення якісних характеристик продовольства. Витрати на виробництво ГМП значно нижче продуктів, вироблених звичайним способом. Вплив ГМП на здоров'я для нинішніх і майбутніх поколінь не вивчений та може становити значну загрозу.

Збалансованість обсягу і раціону споживання – важлива умова безпеки здоров'я. Згідно з рекомендаціями ФАО і ВООЗ раціон харчування повинен бути збалансований за білками, жирами, вуглеводами, вітамінами та мікроелементами. Вживання одноманітних продуктів харчування з низькою харчовою цінністю збільшує число людей з надмірною вагою і провокує виникнення цілого комплексу захворювань.

Соціально-економічна стабільність регіону може бути поставлена під загрозу у випадках, коли з різних причин обмежується ввезення продуктів харчування, а регіональні виробники, через малу продуктивність і недостатні обсяги виробництва і запасів, не в змозі відшкодувати дефіцит

продовольства. У цій ситуації поставки з інших регіонів не здатні переломити ситуацію і відбувається лавиноподібне зростання цін на окремі групи продовольства. Це стимулює імпорту продовольства в країну, у тому числі нелегального. Однак при перевищенні безпечної обсягу імпорту він служить не доповненням внутрішнього виробництва, а призводить до його спаду і регіон опиняється залежно від зовнішніх поставок продовольства. Тому важливим показником продовольчої безпеки регіону є здатність виробників виробляти основні види продукції в кількості, необхідній для забезпечення раціональної, науково обґрунтованої норми харчування і гарантувати відносну автономність регіону. Забезпеченість Київського регіону за цим параметром представлена в таблиці 1.

Середній рівень забезпечення визначаємо на підставі значень останнього рядку таблиці: при недостатності обсягу виробництва науково обґрунтованим нормам споживання продовольства – фактичний обсяг виробництва, за умови перевиробництва приймається рівень забезпеченості 100% (див. таблицю). Розрахунок показує, що, при якості харчування нижче науково обґрунтованих норм, виробництво продовольства в регіоні забезпечує лише 68% обсягу споживання. Такий рівень забезпеченості відповідає четвертому рівню продовольчої залежності, коли близько 30% споживаного продовольства залежить від зовнішніх поставок [6, с. 68]. При такому значенні самозабезпеченості продовольством в країнах ЄС здійснюється всебічна підтримка внутрішнього виробництва продуктів харчування; створюється резервний фонд для попередження зовнішніх загроз; здійснюється моніторинг виробництва продовольства; диверсифікується структура експорту сільськогосподарської продукції [7, с. 112].

При розробці політики продовольчої безпеки необхідно розглядати сукупність факторів: природно-кліматичних, земельних, економічних, науково-технічного потенціалу, виходячи з яких, виконується експертна оцінка можливостей регіону в самозабезпеченості продовольством. Сільське господарство регіону потребує суттєвої підтримки, що полягає у субсидуванні, дотуванні, квотуванні виробництва, тарифної ескалації та інших методах

Таблиця 1

Обсяги необхідного виробництва продукції АПК при раціональній нормі харчування та фактичні об'єми виробництва продовольства у м. Києві та Київській області у 2013 р.

Регіони	Кількість наявного населення на 01.01.2014 р., тис. осіб	Раціональна норма харчування (кг на душу населення)									
		м'ясо та м'ясо-продукти	молоко і молоко-продукти	яйця (тис. шт.)	риба і рибопродукти	хліб і хлібопродукти	картопля	овочі та баштанні	плоди ягоди, виноград	цукор кондитерські	олія
		83	380	290	20	101	124	161	90	38	13
		Необхідні об'єми споживання продовольства, тис. тонн (яйця тис. шт.)									
Київська	1 725.5	143.2	655.7	500.4	34.5	174.3	214.0	277.8	155.3	65.6	22.4
м. Київ	2 868.7	238.1	1 090.1	831.9	57.4	289.7	355.7	461.9	258.2	109.0	37.3
Загалом	4 594.2	381.3	1 745.8	1 332.3	91.9	464.0	569.7	739.7	413.5	174.6	59.7
		Фактичні обсяги виробництва продовольства в 2013 р., тис. тонн (яйця тис. шт.)									
Київська		318.3	475.9	2 545.3	13.7	226.0	1 492.3	546.3	87.6	93.6	109.9
м. Київ		0.5	80.0	-	-	145.4	-	-	-	29.0	-
Загалом		318.8	555.9	2 545.3	13.7	371.4	1 492.3	546.3	87.6	122.6	109.9
Доля самозабезпечення, %		84%	32%	191%	15%	80%	262%	74%	21%	70%	184%
Рівень забезпечення продовольством відносно наукових норм споживання, %		84%	32%	100%	15%	80%	100%	74%	21%	70%	100%

Джерело: розробка автора за даними Державного комітету статистики України, Міністерства охорони здоров'я, Головного управління статистики по м. Києву та Київській області [4; 5]

регулювання торгівлі. Контроль функціонування сільського господарства та харчової промисловості необхідний у всьому механізмі взаємодії між державою, виробниками, продавцями і кінцевими споживачами продовольства.

Прикладом такого типу забезпечення продовольчої безпеки є Європейський Союз, який на законодавчому рівні розглядає сільське господарство як складну багатофункціональну систему. Термін «багатофункціональність сільського господарства» відображає фундаментальний зв'язок сільського господарства з політичною, екологічною, соціально-економічною ситуацією в країні, а також із збереженням культури і традицій в рамках західноєвропейської інтеграції. Ця ідея відбивається у сільськогосподарській політиці ЄС і є основою аграрного протекціонізму Євросоюзу. Такі ж принципи мають бути закладені у політику розвитку АПК регіонів України.

Цілі єдиної сільськогосподарської політики ЄС (Common Agricultural Policy) передбачають збільшення продуктивності, стабілізацію продовольчого ринку, забезпечення високого життєвого рівня, гарантовану якість продовольства, цінову доступність продуктів харчування, сприяють підвищенню продуктивності сільського господарства та доступності її продукції всім верствам населення [6, с. 69]. Досягнення цілей визначається керівництвом впровадженням ряду принципів сільськогосподарської політики, які необхідно апробувати та впроваджувати на регіональному рівні з подальшим поширенням їх на національний рівень.

Принцип єдності внутрішнього ринку передбачає безперешкодне пересування продуктів харчування, єдині ціни на них, уніфікацію регіональних норм регулювання внутрішнього виробництва і збуту продуктів харчування, включаючи санітарні, фітосанітарні та ветеринарні норми, а також нагляд за дотриманням основ вільної конкуренції.

Згідно з принципом пріоритету власного продовольства над імпортом передбачає застосування методів регулювання торговельної політики щодо продовольчих товарів, вироблених в інших країнах. За умови надвиробництва продуктів харчування з метою забезпечити цінову конкурентоспроможність, на імпортовані товари необхідно встановлювати митні збори, згідно зв'язаних тарифів СОТ [8, с. 174-175]. У роки, коли сільськогосподарської продукції недостатньо, необхідно застосувати режим спрощеного імпорту. Для захисту регіонального ринку продовольства органи влади в цьому аспекті повинні мати контролюючі та регулюючі функції. Принцип фінансової солідарності передбачає фінансове забезпечення спільної сільськогосподарської політики з державного бюджету [6, с. 69].

Для забезпеченості продовольством у регіоні необхідний оптимальний обсяг і структура виробництва, які досягаються комплексом заходів, до яких можна віднести: систему «гарантованих» цін; ринкову інтервенцію; квотування виробництва продуктів харчування; обмеження ввезення та імпорту продовольства. Система «гарантованих» цін передбачає встановлення на важливі для продовольчої безпеки види виробленого продовольства регіональні ціни. Такими мають бути ціни на продукти харчування, чия норма споживання найнижча. Для Київського регіону це можуть бути ціни на овочі, плоди та ягоди, молочну продукцію, хліб і хлібобулочні вироби, м'ясо свиней і великої рогатої худоби. Механізм «гарантованих» цін полягає в інтервенційній закупівлі регіону і держави, що фінансуються з відповідних

бюджетів. Таким способом, насамперед, малим і середнім товаровиробникам забезпечується певна закупівельна ціна і гарантується прибуток.

Поряд з цим необхідно квотування виробництва, яке передбачає встановлення ліміту виробництва ряду товарів. Такими продуктами для Київського регіону є картопля, яйця, масло рослинне. Розміри квот встановлюються виходячи із загальної потреби держави у цих продуктах харчування. Досягнення ліміту позбавляє виробника можливості збуту товару по «гарантованій» ціні.

Для зниження собівартості виробленого продовольства до світового рівня в ЄС застосовується, а в Україні має використовуватися «система бонусів» – субсидії на сільськогосподарські товари і товари продовольчої галузі. Субсидування підтримує нерентабельне, з точки зору світових цін, сільськогосподарське виробництво товарів, значущих для здорового і збалансованого харчування. За кожен одиницю таких товарів виробник має отримувати компенсацію з фонду, аналогічного Європейському соціальному фонду орієнтації і гарантування сільського господарства з метою підтримки єдиних сільськогосподарських цін і субсидування експорту.

В умовах фінансово-економічної кризи може застосовуватися система «єдиної виплати» (single farm payment), що надає фермерам можливість вільного вибору виробництва товарів. Особливо це має стосуватися виробництва в економічно несприятливих і екологічно чутливих районах регіону. Ця виплата здійснюється з розрахунку кількості площі оброблюваних земель [6, с. 70].

Для досягнення необхідної якості та безпеки продуктів харчування повинні застосовуватися бар'єри, які роблять неможливим виробництво та ввезення в регіон небезпечного для здоров'я та неясного продовольства: фітосанітарний контроль, заборона ввезення та використання насіння трансгенних продуктів, впровадження європейських стандартів якості. У рамках цих заходів повинні застосовуватися обмеження імпорту продуктів, зокрема нетарифні заходи. Крім квотування і ліцензування продуктів харчування необхідні заходи нормативно-документарних обмежень бюрократичного характеру: вимоги за розмірами, зовнішнім виглядом продукції, матеріалу та якості упаковки, маркування продукції, що поставляється, та інформації про неї, переліку та форм документів, що надаються, тощо.

Для вирівнювання внутрішніх цін на продукцію АПК та перешкодження недобросовісної конкуренції з боку поставок контрабандних товарів та товарів за демпінговими цінами (як правило, це товари низької якості) необхідно надання права регіональним властям встановлення постачальникам продуктів харчування торгових націнок на реалізацію переробникам і кінцевому споживачеві товарів, вироблених поза регіону. Націнки встановлюються із розрахунку, щоб ціни на ввезені товари були не нижче гарантованих цін місцевих товаровиробників.

Одним із пріоритетів продовольчої безпеки регіону є забезпечення високих стандартів безпеки продуктів харчування. Важливим елементом забезпечення продовольчої безпеки є обов'язковий офіційний контроль якості на усіх етапах виробництва продуктів харчування. Для успішної інтеграції в ЄС пропонується керуватися розробленою Європейською комісією «Білою книгою про безпеку харчових продуктів» (White Paper on Food Safety) – основи правової системи, що регулює безпечно та якісно виробництво продуктів харчування [6, с. 70]. Слідування вимогам цього доку-

мента повинне забезпечуватися покладанням відповідальності за безпеку продовольчих товарів на: виробників продуктів харчування; регіональні органи влади, що здійснюють офіційний контроль, та державну комісію, регулюючу їх діяльність.

Необхідно здійснити впровадження регламентів з гігієни продуктів харчування, які встановлюють офіційний контроль і моніторинг використання продовольчих добавок і харчових збагачувачів у продуктах харчування, а також враховують здоров'я тварин, рослин, які використовуються в їжу, і забрудненість навколишнього середовища в районах виробництва.

Важливим елементом контролю якості продукції як елементу продовольчої безпеки, повинна бути модель аналізу ризиків, заснована на комплексному підході до харчового ланцюга та управління безпекою – система НАССР (Hazard Analysis Critical Control Points) [6, с. 72]. Поряд з цим необхідно введення експертизи вироблених та імпортованих продуктів харчування на предмет виявлення ГМП.

Система протекціонізму аграрного та продовольчого секторів АПК регіону сприятиме захисту

і розвитку регіонального ринку, досягненню високого рівня продовольчої безпеки, запобіганню ввезення контрабандної та виробництва контрафактної продукції, зниженню корупції. Єдність умов якості та дотримання стандартів продовольчої безпеки Європейського Союзу сприятиме виробництву і реалізації якісної продукції АПК в Україні і в країнах інтеграції.

Висновки та напрями подальших досліджень. Стійкість внутрішнього ринку виробництва і споживання якісного безпечного продовольства забезпечується усім комплексом заходів по досягненню оптимального обсягу і структури виробництва, які доповнюються механізмами контролю виробників і захисту споживачів при управлінні держави, яка забезпечує організаційно-фінансове, економічне, юридично-правове та соціальне впровадження стратегії контролю продовольчої безпеки.

Одним із перспективних напрямів досліджень у галузі забезпечення продовольчої безпеки України є вивчення та використання передового світового досвіду формування та контролю стійкості внутрішнього ринку виробництва і споживання продовольства.

Список літератури:

1. Мантино Ф. Сельское развитие в Европе. Политика, институты и действующие лица на местах с 1970-х годов до наших дней / Ф. Мантино; пер. с итал. И. Храмова; – Рим: Продовольственная и сельскохозяйственная организация ООН, 2010. – 272 с.
2. Нікішин Є.В. Формування стратегії продовольчого забезпечення регіону як фактора економічної безпеки України / Є.В. Нікішин // Вчені записки університету «КРОК». – 2014. – Вип. 37. – С. 45-53.
3. Глобальная стратегия ВОЗ в области рациона и режима питания [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0011/134849/E83057R.pdf.
4. Виробництво основних видів промислової продукції 2003–2013 рр. / Головне управління статистики у Київській області. Експрес-випуск [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://oblstat.kiev.ukrstat.gov.ua/content/p.php3?c=126&lang=1>.
5. Підсумки роботи промисловості м. Києва за січень–серпень 2014 року / Головне управління статистики у місті Києві. Експрес-випуск. 18.09.2014 № 227 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://gorstat.kiev.ukrstat.gov.ua>.
6. Ерасова Е.А. Опыт ЕС в обеспечении продовольственной безопасности / Е.А. Ерасова, К.И. Ващенко // Региональная экономика: теория и практика. – 2007. – № 17 (56).
7. Сухарева А.Н. Формирование системы продовольственного самообеспечения индустриальной территории / Региональная экономика: теория и практика. – 2007. – № 17 (56). – С. 109-114.
8. ВТО: механизм взаимодействия национальных экономик. Угрозы и возможности в условиях выхода на международный рынок / Под ред. Сутырина С.Ф. – М.: Эксмо. – 2008. – С. 174-175.

Никишин Е. В.

Университет экономики и права «КРОК»

ПРИМЕНЕНИЕ ОПЫТА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА В СИСТЕМЕ ПРОДОВОЛЬСТВЕННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ РЕГИОНА

Резюме

В статье даны основы построения продовольственной безопасности Украины с учетом опыта стран Европейского Союза. Показаны приоритетные направления формирования системы продовольственной безопасности и определены контролируемые показатели. Рассмотрена территориальная модель развития регионов на основе теории неэндогенного развития.

Ключевые слова: продовольственная безопасность региона, развитие регионов, аграрный протекционизм.

Nikishin E. V.

University of Economics and Law «Krok»

APPLICATION OF EXPERIENCE EU IN THE CONSTRUCTION A SYSTEM OF REGIONAL FOOD SECURITY

Summary

The characteristics of the basics of building food security of Ukraine on the experience used in the European Union are presented. The priorities for creating a sustainable system of food security in the region are shown. Controlled food security indicators identified. The territorial model of regional development based on the theory of new-endogenous development is examined.

Keywords: food security in the region, regional development, agrarian protectionism.